

Az oktatás helye a monarchiabeli Magyarország politikai színterén

© Kiss László

HBM Kormányhivatal Munkaügyi Központja Berettyóújfalui Kirendeltség
laci.1234@freemail.hu

Az 1867-es kiegyezés megítélése több mint száz év óta vita tárgya. Előnyei és hátrányai abból fakadnak, amennyit visszaszerzett és amennyit föladott az önálló magyar államiságból. Bárhogyan is értékeljük azonban, egy biztos: lehetőséget teremtett a polgári fejlődés, ezen belül az oktatásügy számára. A 19. század utolsó harmadában ugyanis a korábbiakhoz képest nagyobb összegeket fordítottak az iskolaügyre. 1869-ben 3,6 millió forintot kapott a kultusztárca az állami költségvetésből. Ez a szám 1895-ben 8,6 millióra rúgott. Egy évvel később, amikor Wlassics Gyula került a miniszteri bársonyszékbe, egy millióval nőttek az iskolaügyre fordítható kiadások. Ez jelentős növekedés volt a korábbi évekhez, évtizedekhez képest. 1898-ban az ország közoktatására fordított összeg 26 millió forint volt. Igaz, ebből „csak” 13,1 millió származott az állami költségvetésből, a fennmaradó 12,9 millió egyházi és községi ráfordításként szerepel a köztudatban (Felkai, 1994).

A kiegyezés után lehetőség nyílt a hitelélet, a közlekedés, az iparfejlesztés állami támogatására, a közoktatás fejlesztésére. Egyértelműen kijelenthető, hogy a magyar gazdaság számára a Lajtán túli területekkel való szoros kapcsolatból több előny, mint kár származott.

Rendkívül fontos tényező, hogy a dualizmus időszakában lényegében egy párt kormányzott. A középpontban közjogi kérdések álltak. Az ellenzék végig a demokratikus töltését vesztő függetlenségi nacionalizmussal érvelt. A kiegyezés létét megkérdőjelezve viszont nem alakulhatott ki kormányképes ellenzék, illetve a ma is gyakori politikai váltógazdaság.

A kiegyezés után az egyik legégetőbb probléma a nemzetiségi kérdés rendezése volt. Horvátország széles körű önkormányzatot kapott. A horvátok azonban Magyarországgal azonos jogállást követeltek, és az ún. horvát kiegyezést csak egy erőszakos úton megválasztott összetételű horvát országgyűléssel lehetett elfogadtatni.

Az új nemzetiségi törvény biztosította a nemzetiségek nyelvhasználatát a községi, városi és megyei életben (ha a kisebbség a 20%-ot elérte, a második, harmadik stb. nyelvet is engedélyezni kellett.) Nemzetiségi nyelven az államélet legmagasabb szintjére is lehetett beadvánnyal fordulni. Az alsó fokú iskoláztatás teljesen nemzetiségi nyelven történt, magyar nyelvet még tantárgyként sem kellett tanítani. Az 1868-ban bevezetett, egyébiránt Magyarország első népoktatási törvénye többek között kimondta azt is, hogy minden gyermeket anyanyelvén tanítsanak a népiskolában. Eötvös Józsefet tehát egyáltalán nem lehetett azzal vádolni, hogy ne lett volna toleráns a nemzetiségekkel szemben. Mindenképpen ide kívánkozik az a megállapítás is, hogy bár a nemzetiségi törvény kimondta azt is, hogy Magyarországon politikai szempontból csak egy nemzet, a magyar létezik, az adott kor magyar vezetőinek (XXI. századi értelemben vett) nacionalista beállítottságáról nem beszélhetünk. Nem szabad elfelejtenünk ugyanis, hogy a saját nemzetiségük legkedvezőbb fejlődéséért küzdő nemzetiségi vezetőket érthető módon nem elégítette ki a törvény, mégis, a későbbiekben a nemzetiségi politikusok nem ellene, hanem betartásáért harcoltak. A nemzetiségek által követelt kollektív jogokat,

lényegében autonóm területek szervezését viszont megtagadták. Megjegyzendő, hogy a törvényjavaslat készítője, Eötvös József, a községi, megyei autonómiát is meg akarta adni.

Jelen tanulmány egyik célja éppen az, hogy bebizonyítsa, hogy az oktatás az adott korban, csakis az adott politikai keretek között értelmezendő. Ezt támasztja alá az a mindenki által elfogadott közvélekedés, hogy a XIX. század második felében a közoktatásügyi reform politikai szükséglet volt Magyarországon.

Eötvös Józsefnek, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium vezetőjének célja az iskolaügy tekintetében egyértelmű volt: az egész magyar közoktatást át kellett szervezni, és le kellett fektetni olyan alaptéziseket, hogy egy iskola fenntartása kinek a feladata. Liberálisként nem mondhatta azt, hogy a felekezeti iskolákat meg kell szüntetni. Nem is tett így, sőt! Egyik parlamenti beszédében a következőképpen fogalmazott: *„Ahogy az egyháznak érdeke, sőt kötelessége, hogy a gyermekekből jó keresztényeket neveljen, éppúgy kötelessége az államnak is az, hogy a gyermekeket jó állampolgárokká nevelje fel. Ott tehát, ahol a szülők vagy az egyház a gyermekek oktatásáról nem gondoskodik, az állam vállalja magára ezt a kötelességet!”* (Eötvös, 1976)

Az 1868. június 23-án a parlament elé került, és csak hónapokkal később (december 15-én) az uralkodó által szentesített törvény kiemelkedő jelentőségű volt. A törvény hatása már az első 25 évben megmutatkozott. Az elemi iskolák száma 1870-ben nem haladta meg a 14 000-et, a tantermeké a 17 000-et, a tanítóké a 18 000-et, a tanítóképzőké az 50-et. Az 1892/93. tanévre az iskolák száma több mint 3000-rel, a tantermeké 8000-rel, a tanítóké 7000-rel szaporodott. A tankötelesek fele (52%) járt iskolába az 1869. évben. Huszonöt év múlva több mint a háromnegyede. Kötelezett minden szülőt, hogy gyermekét hatéves korától tizenkét éves koráig iskolába járassa. Az általános tankötelezettség tekintetében tehát Európa több más országát is megelőzte. Angliában például két évvel később, Olaszországban 1871-ben fogadtak el törvényt az általános tankötelezettségről (Pukánszky & Németh, ****:417)

Eötvös tudta, hogy Magyarország akkor emelkedik a fejlett országok sorába, ha az addig sanyarú sorsú oktatást korszerűsíti. Persze ehhez hatalmas anyagi befektetésre volt szükség, de biztos volt abban, hogy munkájának évtizedek múlva lesznek eredményei. (1870-ben Magyarország lakosságának 68,7%-a nem tudott írni, olvasni. Negyven év múlva ez a szám jelentősen csökkent, mégpedig 31,3%-ra. Az analfabétizmussal szembeni küzdelem tehát a korszakban sikeresnek értékelhető.) Tisztában volt azzal is, hogy a reformhoz sok tanítóra van szükség. A törvény ugyanis előírta, hogy egy tanító 80 gyermeknél többet nem taníthat. 1869-ben a kis községekben körülbelül 30 gyermekkel foglalkozott egy tanító, azonban a városokban a 100-200 főt is elérte ez a szám.

A 1860-as évek végén nemcsak kevés tanító, de kevés iskola is volt. Tizenkétezer község közül ötezer faluban nem volt iskola. Ráadásul a korszerű tankönyvek is hiányoztak az iskolaügy palettájáról. Éppen ezért Eötvös tankönyvbizottságot hozott létre. Ismert szakembereket kért fel tankönyvírásra, de emellett bárki szabadon pályázhatott kéziratóval. Óriási eredmény, hogy nemcsak magyar, de szlovák, német, román nemzetiségi tankönyvek is „születtek”, amelyeket az első világháború végéig használtak. A könyvek elősegítették a Kárpát-medencében élő népek egymás iránti megértését

Eötvös oktatásügyi reformjának központi eleme volt a középiskolák átszervezése is. 1870 áprilisában nyújtotta be törvénytervezetét a középiskolákkal kapcsolatosan. A javaslatból azonban a miniszter életében már nem született törvény, mert Eötvös

egy évvel később meghalt. Eötvös szerint a középiskola feladata elsősorban az általános ismeretek nyújtása lett volna, másodsorban pedig a felsőfokú tanulmányokra való előkészítés. Jelentős újításként szerepelt a javaslatban az ipari és kereskedelmi szaktanfolyamok beillesztése a középfokú oktatásba.

Eötvös József után ideiglenes jelleggel – 1871. február 2. és 1871. február 10. között – Szlávay József földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterre bízta az oktatás irányítását. Természetesen az idő rövidsége miatt neve nem maradt fenn az iskolaügy vonatkozásában. Szlávay után dr. Pauler Tivadar vette át a stafétabotot, aki „csak” tantervreformmal próbált hozzájárulni a középiskola továbbfejlesztéséhez. Az egész középfokú oktatás törvényben biztosított átalakításának munkája Trefort Ágostonra maradt, aki hosszú ideig, majdnem 16 évig látta el az oktatással kapcsolatos teendőket. Esetében ki kell emelnünk, hogy 1875-ig a Deák-párt színeiben, majd három évig a Szabadelvű Párt tagjaként irányította az iskolaügyet. A pártváltásra az adott alkalmat, hogy a „generális” Tisza Kálmán vezette Balközép egy része csatlakozott a Deák Párt (a politikai kérdésekben egyre inkább Tiszával egyetértő) belső megújulást kívánó részéhez.

Trefort legfőbb feladatának tekintette a középiskolai reform végrehajtását. Idevágó első javaslatát 1873. június 28-án terjesztette elő. Ekkor maga sem gondolta, hogy 10 évet kell várnia arra, hogy javaslatai törvényévé erősödjenek.

Az 1883. évi XXX. tc. először foglalt törvénybe számos régi rendeleten vagy jogszokáson alapuló gyakorlatot. Kodifikálta az iskolák szervezetét, felügyeletét, igazgatását, a tanári képesítést, a tanítás rendjének számos vonatkozását, köztük az érettségi vizsgát. A törvény elfogadásának évében 179 középiskola működött hazánkban, míg 1914-ben 220.

A törvény 29. §-a kimondta, hogy rendes tanár csak az a magyar állampolgár lehet, aki tanári oklevéllel rendelkezik. A másik vonatkozása, amelyben a törvény előrelépést jelentett, az iskolák felügyeletét érintette. A törvény segítségével az állam átfogó képet nyerhetett a középfokú oktatásról. Jogában állt közelebbről betekinteni bármely iskolafenntartó intézetének oktatásába és a felügyelet révén ellenőrizni, eleget tesznek-e az iskolák a törvénynek, teljesítik-e a számukra előírt és az állami iskolákban elért minimumot (Felkai, 1983).

Az állam beavatkozása révén erősödött meg az egységes nemzeti szellem az iskolákban és ez hozzájárult a nemzeti műveltség kialakításához.

A korszak oktatásügyét (és annak a politikában betöltött szerepét) vizsgálva mindenképpen említésre méltó az 1879. évi tanterv, amely elvszerűségénél, pedagógiai megfontoltságánál fogva mérföldkőnek tekinthető. A tanterv közvetlenül előzményeül egy törvényerőre nem emelkedett, javaslatához csatolt miniszteriális tanterv szolgált. Véleményezés végett ezt kapta kézhez az OKT. (Országos Közoktatási Tanács)

Kármán Mór, a tanárok tanára, mint az OKT titkára jutott hozzá az előterjesztéshez. Ő volt az, aki nem engedte, hogy a gyakorlóiskolában különszobát rendezzenek be a számára, hanem íróasztalát a közös tanári szobában helyeztette el, hogy tanártársaival együtt lehessen (Faludi, 1969). Munkamódszeréhez híven azonnal nekilátott a kérdés elméleti tisztázásához, és 1874-ben a Magyar Pedagógiai Társaság ülésén tartott előadást az oktatással kapcsolatos elképzeléseiről. Az elméleti elképzelések gyakorlati megvalósítására azonban csak öt év múlva kerülhetett sor, hiszen 1879 májusában emelkedett törvényerőre a kármáni alkotás, amely lehetővé tette, hogy a magyar középiskolákban elvi megfontolások, rendszeres elgondolásokon nyugvó tantervek alapján folyjék az oktatás. Kármán elítélte a korábbi tanterveket, amelyek véleménye szerint már csak

azért sem neveltek következetesen és egységesen, mert ismerettöredékek és külföldi minták másolatai voltak. Következetességet kért Kármán annak elrendelésében, hogy miként álljon fel vagy üljön le egy diák, hogyan használja a taneszközeit, hogyan írja a házi feladatait. A fegyelmi rendtartásnak az volt a célja, hogy minden tanár azonos bánásmódban részesítse növendékeit.

A tanuló fejlődését tartotta szem előtt a tanterv a tananyag terjedelmében is. Kármán nem ragaszkodott a tankönyvek terjedelmének növeléséhez. Sőt! Azt írta ezzel kapcsolatban, hogy alig ártott valami inkább a gimnáziumi oktatásnak, mint a tankönyvek folyton növekvő terjedelmében is nyilvánuló törekvés, amely nem volt tekintettel sem a gyermek szükségletére és fejlettségére, sem a rendelkezésre álló időre.¹

Kármán Mór a tanulást és az egész oktatást tervszerű „munkának” fogta fel, amelynek során minél nagyobb teret kell szentelni a gyermeki öntevékenységnek. A tanár feladata ezért nem a hagyományos értelemben felfogott tanításra korlátozódott, hanem a diákokkal közösen végzett cselekvésre. (együtt tanulás) Hibáztatta Kármán, ha valaki az egyetemi előadások mintájára tanít, és nem veszi számításba diákjainak fejlettségi szintjét, nem fejleszti foglalkoztatásukkal öntevékenységüket. Előírta, hogy a tanár figyelme minden tanulóra terjedjen ki, felváltva szólítsa őket felelni, tartsa az egész osztályt szellemi mozgásban. (idealisztikus oktatás-szemlélet)

Az önálló magyar tisztképzés

A kiegyezés utáni politikai színtér -addig sokak szerint - elhanyagolt kérdése a katonai oktatás fejlesztése volt. Az önálló magyar tisztképzés ugyanis hiányzott a *politika -oktatás - hadügy* hármass palettájáról. Igaz, azt is rögtön hozzá kell tennünk, hogy az 1849-es forradalom és szabadságharc leverése után 18 éven át országunknak sem miniszterelnöke, egyúttal sem kormánya nem volt, effektíve nem volt számottevő lehetősége a mindenkorai magyar „vezetésnek” a katonai képzés magasabb fokra emelésére.

Az 1867 után megszülető törvények rendezték a tisztképzés jogi kereteit. Az 1872: XVI. törvény rendelkezett az önálló honvédelmi képzésről. A törvény elsősorban a működéshez szükséges pénzügyi fedezetet biztosította. 1872-ben a Ludovikán indulhatott meg a tisztképzés, amely a tiszti tanfolyamon kétszer három hónapos, míg a tisztképző tanfolyamon egyéves tanfolyamok keretében folyt. Természetesen nem mindenki vehetett részt a tisztképző tanfolyamon. Az előkészítő kurzuson megjelenő 250 hallgató szinte egymással versengett azért, hogy a hön áhított „100-as csoport” tagja legyen. A verseny azonban akkor is tovább folytatódott, ha a 100 (az előkészítő tanfolyamon legjobb eredménnyel végző) tanuló bejutott a tisztképzés „Mekkájába.” A tanfolyam végén ugyanis a három legjobban teljesítő katona-diák hadnagyi rangot kapott.

Az 1872 és 82 közötti időszakot a hallgatók korának nevezzük. Ennek vetett véget az 1883-as XXXIV. törvény, amely ugyan nem törölte el az egyéves tanfolyamok rendszerét, de emellett párhuzamosan működtetve bevezette a négyéves tisztképzést, mint a katonai nevelés új rendszerét. A rendszer mintegy két évtizeden keresztül működött. Ezt az időszakot a növendékek korának nevezi a

¹ In Kármán Mór: Pedagógiai Dolgozatok 2. kötet 244. p.

történettudomány. A képzés ugyanis hadapródiskolai rendszerű volt. 14-16 éves diákok² kezdhették meg tanulmányaikat a Ludovikán.

A XIX. század végén a magyar politikai vezetés egyöntetű véleménye az volt, hogy a hadapródiskolai képzést fel kell váltania egy egyenértékű képzést adó, teljes értékű akadémiai rendszernek. A bécsi hegemonia védelme miatt azonban ez politikai kavalkádhoz vezetett. A magyar kormány határozottsága azonban „kierőszakolta” az 1897: XXIII. törvényt, amelynek értelmében az 1898/99-es tanévtől kezdve a magyar katonai tisztképzés teljes értékű akadémiai rendszerben működhetett. Az akadémián 17-20 éves fiatal emberek tanulhattak. Érdeemes volt szorgalmasan tanulni, hiszen a 3 éves képzés elvégzése után a jó és igen jó eredménnyel végzőket hadnaggyá avatták.

A tárgyilagosság azt is megköveteli, hogy ne csak a Ludovikán elért eredmények ismeretében beszéljünk a magyar tisztképzésről. Fontos tisztázni, hogy a fentebb említett 1897-es törvény szabta meg a jogi kereteit a következő intézményeknek: a katonai kiképzésben jelentős szerepet játszott soproni főreáliskolának valamint a nagyváradi és a pécsi hadapródiskoláknak.³ (a nagyváradi iskola 1918-ig, a soproni 1921-ig, a pécsi pedig 1919-ig működött.)

A katonai oktatás-nevelés tárgyalásánál nem mehetünk el szó nélkül az 1912-es véderőtörvény mellett, hiszen a törvény kiemelkedő fontosságúnak nevezhető abból a szempontból, hogy a gyalogsági és a lovassági képzés mellett bevezették a tüzérségi képzést is. Két évvel később, az első világháború bekövetkeztével⁴ a tantestület nagy része is bevonult, ezért a tisztképzés folytonossága akadozott. Igaz, a világháború alatt sem szünetelt a képzés, de igazából majd csak 1919 nyara után indult meg újra a magas szintű katonai képzés.

Nemcsak Eötvös József minisztersége idején, hanem a további évtizedekben is probléma volt a tanárihiány. Különösen kevés francia és német nyelv tanár volt ebben a korszakban. Fenntartói szempontból nézve pedig tényként közölhető, hogy a szerzetesrendi és az egyházi iskolákban nagyobb tanárihiánnyal küszködtek, mint az állami iskolákban.

Nem egyszer fordult elő, hogy az egyetemi tanulmányaikat folytató tanárjelölteket alkalmazták úgynevezett helyettes tanárként, anélkül, hogy próbaévüket letöltötték volna az adott gyakorlóiskolában. 1890-ben a tanítók 8,8%-a nem rendelkezett képesítéssel, ez a szám 5 évvel később 12,5%-ra nőtt. Az 1897. évi Országos Középiskolai Tanáregyesület közgyűlésének feladata a tanárihiány rendezése is volt. Az intézkedések eredményeként 1895-től 1900-ig több mint 10%-al nőtt a tanárok száma. Nagy hangsúlyt fektettek a tanárok továbbképzésére is. A nyári szünet ideje

² Védköteles kort még el nem ért diákok

³ Mindhárom iskolába a 14. évüket betöltött, négy középiskolai osztályt már elvégzett, testileg alkalmas fiúk kerülhettek be, amennyiben a felvételi vizsgán megfelelték. A főreáliskola és a hadapródiskolák tananyagában a következő tárgyak szerepeltek: hittan, magyar nyelv és irodalom, német és francia nyelvek, történelem, földrajz, kémia, fizika, természetrajz, ábrázoló mértan, mennyiségtan, rajz és szépírás. Természetesen nem hiányozhattak a tanmenetből a különböző testgyakorlatok sem (vívás, úszás, torna, korcsolyázás) In: Miklós Zoltán: *Katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezéstől az I. világháború végéig (1867-1918)*

⁴ „Az első világháború kitörése után a Ludovika életében is változások álltak be. 1914 július 28-tól a tisztikar nagy része bevonult mozgósításuk helyére; augusztus elsején felavatták a harmadik évfolyamot, október 15-én a második évfolyamot elvégzett alig harmadéves akadémikusokat. Az 1914/15-ös tanév 2. évfolyama is alig másfél évnyi képzés után március 15-én avatásra került, és indult a harctérre. Az első évfolyamon 10 havi képzésben részesülhetett csupán augusztus 18-i avatásáig. Az ősi intézet csaknem összes fiát kiküldte az ellenség felé.” Kató Albert (1996): Honvédtisztképzés a századfordulótól az 1920-as évek végéig. In: *Győri Iskolatörténeti Millennium '96 Tanulmánykötet*. Győr

alatt tanfolyamokat szerveztek. Az 1896/1897. tanévet követő oktatási 'pausa' ideje alatt 12 tanár vett részt 4 hetes kurzuson a természetrajz tanításának témakörében. A következő években egyre nagyobb számban vettek részt a tanárok a latinhoz, a történelemhez vagy akár az idegen nyelvekhez kapcsolódó tanfolyamokon. A minisztérium külföldi tanulmányutak szervezésével is próbálta ösztönözni a tanárokat.⁵

A középiskolai tanárok fizetése

Ahogy ma is, a dualizmus korában is meglehetősen keveset kerestek a tanárok, noha a gyermekek érzelmi-értelmi fejlődésében betöltött szerepük miatt megérdemelték volna a társadalmi megbecsülést anyagi értelemben is. A tanítók fizetésének átlaga 1868-ban 233 forintra rúgott. Az összeg az 1890-es évekig sem nőtt 400 forint fölé. Az 1893-as XXVI. tc. kimondottan a tanárok fizetését rendezte, de a tárgyilagosság megköveteli, hogy megállapítsuk azt is, hogy a törvény meghagyta a tanárok javadalmazása körüli egyenlőtlenségeket. A törvény nem emelte a 300 forintos minimumot, „csak” kiterjesztette azt a felekezeti iskolák tanítóira⁶ is, és öt ízben fizetendő ötévenkénti pótlékot rendelt el. (Az igazgatók fizetése 1800 és 2400 forint között mozgott. Ezzel is csak a VII-VIII fizetési osztályba tartoztak.)⁷

Az 1893-as törvény alap gondolata egyértelműen jónak értékelhető. A várt hatás azonban a törvény megszületését követő két évben elmaradt, lévén 1895-ben sem alkalmazták a törvényi rendelkezést. Ausztriában egy középiskolai tanár 6-800, egy igazgató 700-1000 forinttal keresett többet magyar kollégájánál.

Az 1898-as, rendelkezésünkre álló adatok szerint az állami elemi népiskolai tanítók közül 995 kapott 500 forintot, 30 fő 700 forintot. Egy évvel később már 1200 tanító kapott 500 forintos, 80 tanító pedig 700 forintos fizetést.

Wlassics Gyula, a hithű egyetemi tanár, a hithű miniszter

Wlassics Gyula⁸ 1895-től kezdve nyolc éven át látta el az oktatásügygel kapcsolatos feladatokat. Egyetemi tanárként -a korábbiaktól eltérően- megengedte hallgatóinak, hogy szabad véleményt nyilváníthassanak előadásairól. A liberális hagyományokhoz hű miniszter 1892-ben –sportnyelven szólva- vereséget szenvedett Nagykanizsán függetlenségi párti ellenfelével szemben, de még ugyanabban az évben képviselő lett. A csáktornyai kerületben ugyanis meghalt Királyi Pál képviselő. A megüresedett helyért természetesen Wlassics is indult, aki szoros küzdelemben, mintegy 60 szavazattal múlta felül vetélytársát.

⁵ A VKM 800-1000 forintos ösztöndíj-támogatást biztosított a külföldi tanulmányutakhoz. A pénzügyi hozzájárulás a komoly szakmai szervezés eredményeképpen 1897-ben kilenc tanár vett részt külföldi tanulmányúton. Közülük kettő Párizsban, három Olaszországban, egy pedig Németországban. Felkai László (1994): *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

⁶ A felekezeti iskolák tanárainak fizetése alacsonyabb volt az államiakénál.

⁷ Egy miniszteri tanácsos 4-5000 forintot keresett, magyarul kétszer annyit, mint egy korabeli igazgató. (1896-ban a tanárok 66%-a IX. 34%-a VIII. fizetési osztályba tartozott.)

⁸ 1886-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1892-től rendes tagja. 1898-tól 1901-ig másodelnöke volt.

Felkai László (1994) szerint az 1890-es évek elején a Szabadelvű Párt hanyatlásának lehetünk szemtanúi. Történészként véleményem azonban ennél a pontnál ütközik a XX. század egyik legkiválóbb pedagógus-professorával. Tény ugyanis, hogy az a fajta, Tisza Kálmán vezette, korabeli értelemben vett jobboldali politizálás átalakult, de a következetes liberális kormányzás fennmaradt. A bihari generális által kiépített hatalmi rendszer más keretek között folytatódott tovább. Tudvalévő ugyanis, hogy az 1890-es években kezdődött az állam és az egyház klasszikus értelemben vett szétválasztása. (Az egyházpolitikai vitákat a katolikus egyház új offenzívája váltotta ki. A pápa biztatására a papok a főnálló törvényeket is megszegették. A Wekerle-kormány azonban felvette a harcot az egyház ellen. Az első polgári származású miniszterelnök ügyes politikájával, manővereivel a pápa tiltakozása és Ferenc József vonakodása ellenére a házasságot polgári szerződéssé nyilvánították, amelynek érvényességét az állam állapította meg.)

A dualizmus elemzésénél tehát nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a Tisza Kálmán által kiépített strukturális rendszer a geszti nagyúr bukásával megszűnt ugyan, azonban a Szabadelvű Párt erősségét jelzi, hogy vezére népszerűségének csökkenése ellenére hatalmon maradt. *Felvetődhet a kérdés az olvasóban ugyanakkor, hogy az adott kor politikai csatározásai, változásai hogyan kapcsolódnak az oktatás egészéhez. Az oktatást, és annak finanszírozását ugyanis az országgyűlés szabta meg, illetve a kormány hajtotta végre.* A Szabadelvű Párt 30 éves kormányzása alatt a klasszikus liberális értékek mindvégig fennmaradtak, és ezeket az értékeket kisebb-nagyobb változással az oktatási miniszterek is érvényesítették. Véleményem szerint tehát az oktatás-nevelés terén fokozatos fejlődés tapasztalható a korszakban, ami ugyan kétségtelenül nem volt mindig lineáris, de a dualizmus ideje alatt megszülető, oktatásügyre vonatkozó rendelkezések jogosságát nem lehet vitatni.

Wlassics Gyulára visszatérve elmondható, hogy jogászként lett oktatásügyi miniszter.⁹ Eötvös és Pauler után ő volt a harmadik egyetemi tanár a közoktatási tárca élén. Értékrendszerében központi helyet foglalt el a nemzeti érzés. Iskolalátogatásai során következetesen hangsúlyozta is ezt. 1895. november 10-én a temesvári tanítóképző avatási ünnepségén többek között ezt mondta: „A magyar csak a közművelődéssel akar hódítani, kultúráját és szabadságszeretét látja olyan tényezőnek, amely érzésben, gondolkodásban, eszmékben és eszményekben egységes magyar társadalmat és államot alkot. Neveljék tehát a tanárok növendékeiket humánusan gondolkodó, harmonikus világnézetű, vallásukhoz ragaszkodó emberekké.” Az idézetből is kitűnik, hogy Wlassics mind politikai nézeteiben, mind tevékenységeiben¹⁰ követte a nemzeti irányt. Feladatául tűzte ki az egységes magyar nemzeti kultúra kiépítését. Az OKT egyik (1898-ban tartott) ülésén kiemelte, hogy törekedni kell a magyar nemzeti kultúra fejlesztésére. A fejlesztésnek véleménye szerint olyan mértékűnek kell lennie, hogy felvegye a versenyt más népekével. Wlassicsot ezért sokan nacionalistának bélyegezték, ami kétségtelenül igaz, ha a kifejezés XIX. századi tartalmát vesszük alapul a kérdés megállapításánál,

⁹ Wlassics előtt Pauler Tivadar büszkélkedhetett azzal, hogy jogászként került a miniszteri bársonyszékbe.

¹⁰ Minisztersége alatt vezették be az öt számjegyes osztályzást. A házi feladatok csökkentését célzó rendeletet adott ki. Pályázatokat hirdetett földrajzi, irodalmi, történelmi tárgyú faliképek készítésére. Nemcsak az oktatásban mutattott fel jelentős eredményeket, hanem felkarolta például az oktatáshoz kisebb-nagyobb szállal kapcsolódó intézmények építkezéseit is. Jó példa erre az Iparművészeti Múzeum, amely 1896-ban költözött be a Lechner Ödön tervei szerint épült Üllői úti palotájába.

azonban semmiképpen sem igaz, ha a XXI. századi nacionalizmus jelentéséből indulunk ki.

Amint tanulmányomban már többször is említettem, az oktatás irányvonalát az adott politikai elit határozta meg. Az oktatásügy alakulásában ezért magától értetődően jelentős szerepet játszott az országgyűlés. Ez a megállapítás Wlassics miniszterségének idejére különösen igaz. 1897 elején az országgyűlési csatározások közepette jelentette be 1000 új állami népiskola felállításának szándékát. Tervét igazolta magyarázata, miszerint 221 olyan község létezett, ahol a magyarság többségben volt, iskolával mégsem rendelkezett. A parlament előtt azt is kifejtette, hogy több nemzetiségi település maga kérte az állami iskola felállítását, mert már képtelenek voltak iskolájukat fenntartani.

Egy évvel később állást foglalt az állami iskolák növelése és ingyenessé tétele mellett. Hithű liberálisként határozottan kijelentette azt is, hogy az állami iskolák állításában nem lehet helye az erőszak semmiféle megnyilvánulásának, sőt intézkedésére több állami iskolában a nemzetiségi nyelvek egyikét fakultatív tantárgyként kezdték el oktatni.

Miniszteri nagyságát bizonyítja, hogy az ellenzék is elismerte oktatáspolitikájának helyességét az állami iskolák létesítésének tekintetében. Az ellenzék egyébiránt nemcsak Wlassics, de elődei esetében is azt kifogásolta, hogy a magyar vidékek előnyben részesültek a nemzetiségek lakta területekkel szemben. Wlassicsnak erre a vádra is volt válasza. Az úgynevezett „párhuzamos politika elvét” hirdette, és tisztázta, hogy ő nemcsak a tiszta magyar, hanem az ún. vegyes és a tiszta nemzetiségi településeken is hozott létre oktatási intézményeket, iskolákat.

A dualizmus kori ellenzék (bár természetesen módon sok esetben bírálta a kormányt, illetve az aktuális vallás- és közoktatásügyi minisztereket) főleg az 1890-es évektől kezdve vett részt tevékenyen az oktatást érintő törvények alkotásában. A Keleti Kereskedelmi Akadémia megteremtésében, a népiskolai tantervek létrejöttében az ellenzék részéről elhangzott javaslatoknak is volt szerepe. A javaslatokat általában évről-évre követték a miniszteri intézkedések.¹¹

A parlamenti viták egyik központi témája volt az is, hogy a vallás mennyire játsszon szerepet az állami iskolák oktatásában. Az ellenzék nem egyszer illette Wlassicsot azzal a váddal, hogy az általa létrehozott állami iskolák jelentős része vallástalan. A miniszter természetesen visszautasította a vádakat. Sőt a honatyák tudomására adta, hogy véleménye szerint az állami iskolákban jobb a hitoktatás, mint a felekezetiben, illetve hozzátette, hogy az állam évenként 120 000 forintot fordít az elemi iskolák hitoktatóinak fizetésére.

A kiegyezés utáni Magyarországon a polgárosodás következményeként kiszélesedő államapparátus egyre több szakképzett értelmiségit igényelt. A polgárosodás megjelenése magában hordozta az oktatás fejlődését. A dualizmusban tehát politikai szükségletként tekinthetünk az oktatás-nevelés „szektor” fejlesztésére.

Megemlítendő, hogy az időszakban egyfajta „hivatalvadászat” alakult ki. Ezt a folyamatot látva Wlassics (a klasszikus liberális gondolkodásmódot sutba dobva) felszólította a szülőket, hogy gyermekeiket neveljék iparosnak, kereskedőnek, azaz gyakorlati jellegű foglalkozásokra.

A szakképzett értelmiségieket az egyetemeken képezték. A korszakban 3 új egyetem nyitotta meg kapuit. 1872-ben Kolozsvárott, 1914-ben pedig Pozsonyban és Debrecenben létesült felsőoktatási intézmény. A budapesti egyetemtől eltérően

¹¹ 1899-ben Wlassics miniszter bejelentette, hogy az új tantervben egyszerre, mind a nyolc osztályban helyet kap a torna.

hittudományi kart nem kapott a kolozsvári¹² egyetem. A bölcsészettudományi kart viszont két részre osztották. Az egyetem 1881-ben királyi engedéllyel felvette Ferenc József nevét.

1873-ban a tanárképző intézetet is megszervezték Kolozsváron. A minta természetesen a pesti intézmény volt. Az erdélyi településnek az első években küzdeni kellett a fennmaradásért. Kialakult ugyanis az a nézet, hogy hazánkban elég egy tanárképző intézet, a pesti. Még Kármán Mór is a kolozsvári tanárképző megszüntetése mellett foglalt állást (Pukánszky & Német, 1994) Végezetül konszolidálódott a helyzet. A tanárképző fejlődése ettől kezdve töretlen volt 1914-ig.

A „feledésbe merült” kultuszminiszterek

Nem szabad nem megemlékeznünk olyan kiváló miniszterről, mint például Berzeviczy Albert, aki 1903 és 1905 között az első Tisza-kormányban irányította az oktatást. (Berzeviczy Albertet 1903-ban az MTA tagjává, két évvel később elnökévé választották.) Tevékenysége azért jelentős, mert előkészítette a népoktatási törvény módosítását, a tanítóképzés- és képesítés reformját, illetve a jogi képzés új rendjét. Legfőbb törekvése a kultúra nemzeti jellegének erősítése és a közoktatásban a magyar nyelvnek fokozott érvényre juttatása volt.

A Szabadelvű Párt szétesése után a párt tagjainak egy része (köztük Berzeviczy is) Tisza István vezetésével Nemzeti Társaskör néven alapított politikai szervezetet, mely az Országos Alkotmánypárttal egyesülve 1910-ben párttá alakult, és Berzeviczy javaslatára vette fel a Nemzeti Munkapárt nevet. Az új formáció megnyerte az utolsó dualista magyarországi, 1910-es választásokat és egészen Tisza István második kormányának lemondásáig (1917-ig) irányította az országot, noha abszolút többsége az őszirózsás forradalomig megmaradt.

Igaz tehát, hogy harminc évnyi szabadelvű kormányzás után másik párt irányította az ország politikai életét, de lényegében ún. párt-átmentés történt. Ennek ékes bizonyítékai éppen a Tiszák. Tisza Kálmán ugyanis 1875 és 1890 között látta el a miniszterelnöki feladatokat a Szabadelvű Párt virágzása közepette, majd a következő évszázadban fia, Tisza István került irányító szerepbe, aki mind a Szabadelvű Párt színeiben, mind a Nemzeti Munkapárt zászlaja alatt volt országunk miniszterelnöke.

Lukács György a Fejérváry kormányban 1905. június 18-tól 1906. március 6-ig látta el az oktatás irányításával, fejlesztésével kapcsolatos feladatokat. Miniszteri programja alapján véve elődjének, Berzeviczy Albertnek véghezvitt, vagy csak tervezett reformjaihoz csatlakozik, de több helyen utal a főként gazdasági, a tanügyben hasznosítható, gyakorlati szempontokat szem előtt tartó, alkalmilag egészségügyi vonatkozású gondolataira. Ezeknek végrehajtására – főleg miniszterségének rövid időtartama miatt – azonban már alig volt alkalmá. Az ingyenes népoktatás híveként azzal érvelt, hogy a tandíjfizetés kötelezettsége ellentétes a tankötelezettségnek már Eötvös törvénye óta megvalósult elvével.

A tanulmányi rendszer olyan átszervezését támogatta, hogy az alkalmazkodjék a nép megélhetési viszonyaihoz. Nagy teret szentelt a miniszter a magyar nyelv tanítása ügyében teendő lépéseknek is. Az 1905. évi augusztus 15-én a 72000. számú, a magyar nyelv tanításáról szóló körrendelet kimondta, hogy ahol a tanító hibájából nem eredményes a magyar nyelv tanítása, be kell szüntetni az államsegély

¹² A bölcsészettudományi kar mellett jog-és államtudományi, orvostudományi valamint matematika és természettudományi karon folyt a képzés.

folyósítását és fegyelmi eljárás alá kell vonni a tanítót, mert ezzel megszegte törvényes kötelezettségét.¹³ Kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy a haza nem magyar ajkú polgárait anyanyelvük korlátlan használatában és művelésében akadályozni nem szabad, viszont a haza minden polgárának kötelessége és érdeke, hogy részese legyen az egységes magyar nemzeti kultúrának.¹⁴

Végezetül érdemes megemlítenünk gróf Apponyi Albert oktatáspolitikai koncepcióját, aki két alkalommal, 1906-tól 1910-ig és 1918-ban töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot. A mélyen vallásos „gótikus jellegű államférfi” minisztersége alatt többször kifejtette, hogy az egységes politikai nemzet csak egységes állami szervezettel létezhet, de ennek keretén belül mindenki jogosult a maga egyéni szabadságának kifejtésére. Nem áll tehát szándékában a nem magyar anyanyelvűeket „megbénítani faji egyéniségükben”, de –szavai szerint –elvárható tőlük, hogy ragaszkodjanak az állam törvényeihez.¹⁵

Legjelentősebb alkotásai a népiskolázást érintették. Nevéhez három –ehhez kapcsolódó– törvény elfogadtatása fűződik. Ezek közül az első¹⁶ szabályozza az elemi népiskolák tanítóinak fizetését és az állami népiskolák helyi felügyeletét (1907: XXVI. tc.), a második a nem állami népiskolák jogviszonyait és a községi, illetve a felekezeti néptanítók járandóságait (1907: XXVII. tc.), a harmadik az elemi népiskolai oktatás ingyenességét. (1908: XLVI. tc)

Nem kevésbé jelentős fordulatot hozott a magyar iskolaügy történetében az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló 1908: XLVI. tc. A kilenc paragrafusból álló jogszabály kimondta, hogy az állami, községi és hitfelekezeti elemei mindennapi és ismétlő tanfolyamain a tanítás ingyenes, csak 50 fillér beíratási díj szedhető, amit az ifjúsági és a tanítói szakkönyvtár gyarapítására kell fordítani.¹⁷

Az iskolák jogállását alakító intézkedései ellenére sem állítható, hogy Apponyi egyoldalúan növelni szerette volna az állam szerepét. Egyszer kifejtette, hogy minisztersége alatt sem lesz barátja az állami oktatás monopóliumának, a túlhajtott centralizációnak.¹⁸ A nemzet alkotmányát- mondta- nemcsak a központi hatalom erősítésében, hanem az önkormányzati tényezők közreműködésében is keresni kell.

¹³ „Hivatkozik a miniszter többek között arra, hogy intézkedésének megtételét az is szükségessé tette, hogy a magyar nyelv ismerete a nem magyar anyanyelvűek megélhetési viszonyait megkönnyíti, megóvjá őket olyan bajoktól, amelyek a magyarul nem beszélőket érhetik. Egyben leszögezi, hogy rendelete nem sérti a felekezetek azon jogát, hogy maguk állapíthassák meg a tanítás nyelvét, nem korlátoznak senkit anyanyelve használatában és az azon való tanításban sem.” In: Felkai László: A kultuszminiszter Lukács György. Magyar Pedagógia. 102. évfolyam 1. szám. 3-9 (2002)

¹⁴ Vö. Lukács, 1936. I. Kötet 155. o.

¹⁵ In: Az 1906. évi május 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. II. Kötet 35-38. oldal (az 1906. július 16-i 29. ülésről)

¹⁶ A 26 paragrafusból álló törvény a fizetés szempontjából az állami tanítókat három csoportba osztja 1000-1100-1200 koronás alapfizetéssel, amihez 200-500 korona lakbér- és ötévenként 200 korona korpótlék járul. A fizetések így 30 éves szolgálat után 2400-2500-2600 koronára emelkedtek. A törvény 14. paragrafusa állapítja meg a fegyelmi vétségeket. Ennek minősül a magyar állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása, területi épsége, az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása, az állam címere, jelvényei, zászlaja ellen irányuló cselekedet elkövetése. A büntetés lehet dorgálás, áthelyezés, fizetésemelés megvonása (maximum két évig) A fizetésrendezésen kívül újdásgot jelentett a törvény a jogviszonyok szabályozásában, az önkormányzat elvének érvényesítésében a helyi felügyelet kapcsán, valamint több szociális vonatkozásban. A miniszter 1907. március 12- bejelentette, hogy a mintegy húszmillióval emelkedett költségvetésen belül a tanítói fizetések rendezésére hatmilliót fordítottak. In Felkai László: *A kultuszminiszter: gróf Apponyi Albert*

¹⁷ A törvény lelőhelye: Magyar Törvénytár. 1908. évi törvények. 1083-1092. p.

¹⁸ 1906-1911. napló V. 21. p. Az 1906. december 13-i 77. ülésről

A dualista korszak kultuszminiszterei sok jelentős alkotást hoztak létre; tevékenységükkel megalapozták a magyar polgári műveltséget. E miniszterek többségükben jelentős tudósok, az Akadémia tagja voltak, sőt páran az Akadémia elnöki, vagy alelnöki tisztségét is betöltötték. Az ország gazdasági fejlődése következtében módosult a műveltség tartalma, az iskolával szembeni elvárás. Egyre sürgetőbben vetődött fel a középfokú oktatás tartalmi megújítása: a klasszikus tanulmányok csökkentésével a természettudományi tárgyak előtérbe kerülése. E törekvések azonban a világháború következtében egy időre háttérbe kerültek.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a dualizmus korának oktatáspolitikája imponáló eredményességű volt, hisz hozzájárult a magyarországi polgári műveltség kibontakoztatásához. Megvalósult a hatosztályos elemi iskola, csökkent az analfabétizmus. A középiskolák közül a gimnázium volt a kedveltebb, a reáliskolákat inkább a feltörekvő polgárság kultiválta, de megjelentek a dinamikusan fejlődő polgári iskolák mellett a kereskedelmi iskolák is. A felsőoktatás – elsősorban az orvostudomány és a természettudomány – európai színvonalra emelkedett. A tudományos eredmények, találmányok biztosították a magyar felsőoktatás nemzetközi rangját. A század első évtizedeiben pedig befejezte tanulmányait az a tudósnemzedék, amely a későbbiekben az európai és amerikai egyetemeken vált világhírű tudóssá.

Irodalomjegyzék

EÖTVÖS József (1976): A népiskolai törvényjavaslatról. Beszéd. Eötvös József művei. *Magyar Helikon*, 403.

FALUDI Szilárd (szerk.) (1969): *Kármán Mór válogatott pedagógiai művei*. Budapest: Tankönyvkiadó.

FELKAI László (1983): *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról*. Budapest: Tankönyvkiadó.

FELKAI László (1994): *Magyarország oktatásügye a millenium körüli években*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

PUKÁNSZKY Béla & NÉMETH András (1994): *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.